

BALKANLAR ve İSLÂM
– BALKANLARDA İSLÂM DİNİ
ve KÜLTÜREL HAYAT–

Cilt: I

ISBN: 978-605-7619-79-2 (1. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

MAHMÛD RÂŞİD BELGRÂDÎ'NİN *RISÂLE-İ MA'RÛF*
İSİMLİ ESERİ İŞİĞİNDA 19. ASIRDA BOSNA VE
BELGRAD'DA NAKŞBENDİLİK

Necdet TOSUN*

Mahmûd Râşid Belgrâdî Osmanlı Türkçesi ile *Risâle-i Ma'rûf* isiminde bir eser kaleme almış ve bu eseri 9 Rabîul-evvel 1290 (5 Haziran 1873) tarihinde tamamlamıştır. Henüz yazma hâlinde olan ve özel arşivimizde bir nüshası bulunan bu eserin şimdilik başka nüshasına rastlayamadık. 57 varaktan oluşan eserin sonunda tarikat silsileleri hakkında sekiz varaklık bir ilave vardır ki bu bölüm de muhtemelen müellif tarafından eklenmiştir. Eserin başında (1b) şu kayıt yer alır: "Hâzihi'r-risâle fî beyâni ahvâli tarîkı'n-Nakşbendî ve kerâmâtı Şeyh Ma'rûf el-Kırîmî". 3b varağında ise "...işbu *Risâle-i Ma'rûf* da ..." ifâdesi geçer. Bu durumda eserin iki ismi vardır. Kısa adı: *Risâle-i Ma'rûf* tur. Uzun adı ise *Risâle fî beyâni ahvâli tarîkı'n-Nakşbendî ve kerâmâtı Şeyh Ma'rûf el-Kırîmî* şeklindedir.

Eser, Nakşbendî şeyhlerinden Abdullah Dehlevî'nin Mekke'ye yerleşen halifesi Muhammed Cân Efendi'den (ö. 1267/1851) tasavvufî eğitim ve icâzet alarak Bosna'ya gelen ve burada halkı irşad eden Abdullah Ma'rûf Kırîmî'nin hayat hikâyesini ele almak gâyesiyle yazılmıştır. Müellif Mahmûd Râşid Belgrâdî, Şeyh Abdullah Ma'rûf'un hayatını anlatırken bu arada 19. Asırda Bosna ve Belgrad gibi şehirlerdeki tasavvufî ve sosyal hayat hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Elimizdeki eser, müellifin kendi hattıdır.

* Prof. Dr., Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi. ntosun@hotmail.com

1. Eserin Yazarı Belgradlı Râşid

Eserin yazarı olan Mahmûd Râşid Belgrâdî (Belgradlı Râşid), Boşnak kökenli olduğu bilinen Mustafa Bey'in oğludur. Belgrad'da güzel bir konakta yaşadığı ve zengin bir kütüphaneye sahip olduğu bilinmektedir. Sırbistan ahvâline dâir mâlumâtından dolayı Belgrad muhafızlarının emrinde mal müdürlüğü ve muhâsebecilik yapmış olan Belgradlı Râşid, 1268/1852'de Belgrad muhafızı Mehmed Hurşid Paşa'nın Bosna'ya vâli olarak atanmasıyla paşanın hizmetinde bulunmak üzere Bosna'ya geçmiş, bir müddet Bosna'da kaldıktan sonra 1274/1858 civarında tekrar Belgrad'a dönmüştür. 1278/1862'de Belgrad'ın bombardıman edilmesi ve akabinde şehrin Müslüman ahâlisinin göçü sırasında tekrar Belgrad'dan Bosna'ya geçmiştir. Harita çiziminde bilgi sahibi olan Belgradlı Râşid 1280/1863'te Ahmed Cevdet Paşa'nın Bosna ve Mostar'daki incelemeleri esnasında teftiş müsteşarlığı yapmıştır. Belgradlı diğer muhâcirlerle birlikte malını mülkünü bırakıp muhtemelen 1285/1868'de İstanbul'a hicret etmiştir. 1299/1882 senesi civarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Eserleri: Belgradlı Râşid'in Sırbistan tarihine dâir kaleme aldığı iki eseri vardır:

1. *Târîh-i Vak'a-i Hayretnümâ-i Belgrad ve Sırbistan*. Eserde, 19. Asırda Sırbistan'da cereyan eden olaylar ele alınmaktadır¹.

2. *Târihçe-i İbretnümâ*. Önceki eserin devâmı (zeyli) mâhiyetinde bir eserdir².

¹ Birinci cildi yayınlanmıştır (İstanbul, 1291/1874); İkinci cilt: İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 603, vr. 70+4 yp.; Fatma Erten, *Vak'a-i Hayretnümâ Belgradî Râşid Paşa*, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1991) [Tez ikinci cildi içerir].

² İstanbul, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O-3 (22 varak); Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyancıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007; M. Tayyib Okiç, "Belgrad'daki Bayraklı Camii", *Vakıflar Dergisi*, c. X (Ankara 1973), s. 387.

<https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/belgradi-rasid>

3. *Risâle-i Ma'rûf*. Belgradlı Râşid'in tasavvufî bir eseridir. Şeyhi Kırmımlı Abdullah Ma'rûf'un hayatını, kerâmetlerini ve 19. Asırda Belgrad, Bosna, İstanbul şehirlerindeki tasavvufî atmosferi ele almaktadır. Müellifin hayatından bahseden çalışmalarda şimdiye kadar bu eserden bahsedilmemiştir. Yazma nüshası şahsî kütüphânemizdedir.

2. *Risâle-i Ma'rûf'un Muhtevâsı*

Müellif Râşid Belgrâdî'nin ifâdesine göre, aslen Kırmımlı olan Şeyh Abdülhayr (veya Abdullah el-Hayr³) Efendinin oğlu Abdullah Ma'rûf Efendi İstanbul'a gelip Sa'diyye tarîkatı şeyhlerinden Meded Efendi'ye intisap ederek müridi olmuş, tasavvufî eğitimini tamamlayıp Sa'diyye tarîkatından icâzet almış ise de, aradığı feyz ve kemâlâtı bulamadığını düşünerek Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de Nakşbendî şeyhi Muhammed Cân Efendi'ye bağlanan Kırmımlı Abdullah Ma'rûf Efendi onbeş seneden fazla şeyhinin sohbet ve hizmetinde bulunduktan sonra kendisine icâzet ve hilâfet verilerek Bosna tarafında halkı irşada görevlendirilmiştir. Bunun üzerine o bölgeye giden Abdullah Ma'rûf Efendi'ye Belgrad'da intisap eden Mahmûd Râşid Belgrâdî, şeyhi Abdullah Ma'rûf'un hayatını, menkıbelerini ve Nakşbendî tarîkatını anlatmak için *Risâle-i Ma'rûf* isimli bu eseri kaleme almayı düşündüğü dönemde şeyhinin tekrar Mekke'ye gittiğini ve Arafat'ta hastalanıp Mekke'deki Cebel-i Ebû Kubeys'te vefat ettiğini ifade eder⁴.

Şeyhinin vefatı üzerine onun hâtıralarının yeni nesillere kalması için bu eseri yazmaya karar verdiği dönemde yaşadığı bölgede siyasî ve askerî karışıklıklar meydana gelince birçok kişi gibi İstanbul'a göç ettiğini anlatır. İstanbul'da Sadriâzam Mehmed Emin Ali Paşa'nın girişimi ve padişah Abdülaziz Hân'ın onayı ile gelen bu muhâcirlere para yardımı ve iş verilmiştir. İstanbul'da Sadriâzam'ın evindeki iftar yemeğine

³ Eserin bir yerinde Abdülhayr (vr. 1b), başka bir yerinde ise Abdullah el-Hayr (vr. 9b) şeklinde geçer.

⁴ Mahmûd Râşid Belgrâdî, *Risâle-i Ma'rûf*, Necdet Tosun şahsî kütüphanesindeki nüsha, vr. 1b.

davet edilen müellif, bu mecliste Nakşbendiyye'nin Hâliidiyye kolu hakkında yapılan konuşma üzerine bu eseri kaleme almaya başlamıştır⁵.

Bu mukaddimeden sonra eserin ana kısmı başlar. Müellif, Belgrad'da ecdâdından kalan bir aşevini idâre ettiğini, yolculara ve fakirlere yemek verdiğini, bu esnâda bir mürşid-i kâmil arayışı içinde olduğunu anlatır. Bu dönemde hicrî 1263 (1847) senesinde bir iş için İstanbul'a gelip altı yedi ay kalan müellif Mahmûd Râşid Belgrâdî, daha önce ismini hiç duymadığı halde kalbinde gıyâben Muhammed Cân isminde bir zâta muhabbet oluştuğunu söyler⁶.

Bu konuyu kimseye açmayan müellif, İstanbul'dan Belgrad'a dönerken yolda Hırşova şehrinde birkaç gün beklemek zorunda kalır. Ancak hiç parası kalmadığı için üzüntülü ve düşüncelidir. İkinci namazından sonra kendi kendine: "Ey Muhammed Cân, senin kim olduğunu bilmiyorum, ama bu kâfir diyârında vaziyetim kötü, kimseden borç isteyecek durumum da yok, yardımını istiyorum" der. Odadan çıkarken Belgrad tüccarlarından Kurtağazâde Molla Mustafa koşarak gelip: "Ben şimdi Bosna vapuruyla geldim ve Belgrad'a gitmek üzere isem de senin burada olduğunu haber aldığımdan hâssaten görmeğe ve şâyet harçlığın kalmamış ise matlûb mikdârı vermeklik arzusunda bulunurum" der. Müellif Belgrâdî ondan borç para alır, Belgrad'a ulaşır⁷.

Bir süre sonra bir zâtın Mekke'den gelip Bosna'ya gitmekte olduğunu, Belgrad müftüsü ve Nakşbendî şeyhlerinden olan Ferâizî Osman Efendi'ye misâfir olduğunu duyar. O zâtı ziyâret edemez ancak o günlerde ulemâdan Hacı Mustafa Efendi müellife gelip ertesi gün Bosna tarafına gideceğini, Nakşbendî-Müceddidî şeyhlerinden Abdullah Dehlevî'nin halifesi ve aslen Afganistanlı olan Muhammed Cân Efendi'nin Mekke'de halkı irşad ile meşgul olduğunu, Kırımlı Abdullah Ma'rûf Efendi'nin de önce Kırım'dan İstanbul'a gelip

⁵ Belgrâdî, age, vr. 2a-3b.

⁶ Belgrâdî, age, vr. 7a-7b.

⁷ Belgrâdî, age, vr. 8a.

Sa'diyye tarikatından Şeyh Meded Efendi'ye bağlanıp icâzet almış ise de, Mekke'ye gidip Nakşbendî şeyhi Muhammed Cân Efendi'ye bağlandığını, onyediyedi sene bu zâtın yanında tasavvufî eğitim gördüğünü, icâzet ve hilâfet ile Bosna tarafına gönderildiğini, kendisinin de Muhammed Cân Efendi'ye mürid olduğunu ve yarın Belgrad'dan Travnik'e kadar bu Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi ile birlikte gideceğini söyler⁸.

Müellif Belgrâdî, Mustafa Efendi'ye Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi'yi akşam yemeği için evine davet etmek istediğini söyler. Davet kabul edilince müellif hazırdaki yemeklere ilâve olarak gâziler helvası hazırlatır. Şeyh Abdullah Ma'rûf müellifin konağına gelince: "Burası tekke kokuyor" der. O akşam müellif Râşid Belgrâdî, Kırmımlı Abdullah Ma'rûf Efendi'ye mürid olur. İlk dersi, sol memenin iki parmak altındaki kalp bölgesine 1001 adetten az olmamak ve sessiz (hafî) olmak şartıyla Allah ism-i celâlinin okunması şeklinde verilmiştir. Müellif, normalde Nakşbendiyye tarikatında günde 5000 defa ism-i celâl (Allah) zikri çekildiğini ancak kendisinin çok meşgalesi olduğu için günde 1001 defa zikir görevi verildiğini söyler.

Müellifin günlük virdi şöyledir: Abdestli olarak oturup gözleri yumarak kalbe yoğunlaşmak sûretiyle önce dil ile beş salavât, yirmibeş kere tevbe (estağfirullâhe rabbî min külli zenbin ve etûbü ileyh), sonra besmele ile bir Fâtiha, üç İhlâs okuyup sevaplarını Hz. Peygamber, ashâb ve meşâyhın ruhlarına bağışlar. Ardından üç salavât okuyup gözlerini yumar, onbeş dakika boyunca şeyhinin karşısında olduğunu ve kendisine kalben teveccüh ettiğini düşünür (rabîta eder). Sonra tefekkür-i mevt yapar yani ölümü düşünür. "Allah" zikrini okurken her yirmibeş defada ya da en azından her 100 kerede bir defa: "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî, a'tnî muhabbetekte ve ma'rifetek" der. Zikir esnâsında aklına dünyevî düşünceler gelirse tesbîhi bırakıp râbîta ve istiğfâr ile meşgul olur. Sonra yine zikre devam eder. Bu dua ve zikirleri

⁸ Belgrâdî, age, vr. 8a-9b.

bir oturuşta yapmak daha iyi ise de, bir gün içinde birkaç defada parça parça yapmasında da bir sakınca yoktur⁹.

Müellif Râşid Belgrâdî, tarîkâta bağlandığı akşam Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi'den evinde birkaç gün daha misâfir olarak kalmasını ricâ eder, o da kabul eder. Bu birkaç gün içinde Belgrad âlim ve meşhurlarından kırk kadar kişi gelip mürid olur. Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi Bosna'ya gittikten sonra onun tavsiyesi üzerine Belgrad'daki müridleri Cuma ve Pazartesi akşamları müellif Râşid Belgrâdî'nin evinde tasavvufî sohbet ve Hatm-i Hâcegân yapmaya başlarlar. Hatm-i Hâcegân terkîbi şöyledir: Yatsı namazından sonra halkaya oturanlar beşer salavât, yirmibeşer defa istiğfar, üç salavat, üç İhlâs, bir Fâtîha, duâ, 100 salavât, birer Fâtîha, seksen defa Elem neşrah leke (İnşirah sûresi), 1001 İhlâs, 100 salavât, bir Fâtîha, 100 defa Allâhümme yâ kâdiye'l-hâcât, 100 defa Allâhümme yâ kâfiye'l-mühimmât, 100 defa Allâhümme yâ mucîbe'd-deavât, 100 defa Allâhümme yâ şâfia'l-emrâz, 100 defa Allâhümme yâ dâfia'l-beliyyât, 100 defa Allâhümme yâ erhame'r-râhimîn. Bundan sonra halkanın reisi sessizce: Ve men yetteki'llâhe yec'al lehû mahracen... diye başlayan âyeti okur, halkadaki bir kişi de bir aşr-ı şerîf okur. Tekrar duâ yapıp okunanların sevabı bağışlanır Hatm-i Hâcegân'dan sonra zikre katılanlara birer lokma gâziler helvası, o yoksa hurma, o da yoksa kuru üzüm veya şeker verilmesi güzel bir gelenektir¹⁰.

Müellif Râşid Belgrâdî, şeyhi Abdullah Ma'rûf Efendi'nin dâimâ abdestli bulunduğunu, yatağa yatarak istirahat etmediğini, diz üstü oturduğunu, meclisinde kalp zikri sesi duyulduğunu ancak onun: "Göğüs hastalığına mübtelâyım" diyerek bu durumu örtmek istediğini ve çok çay içtiğini söyler. Çay uykuyu kaçırıp yorgunluğu aldığı için zikre yardımcıdır, şeyh efendi de bu sebeple çok çay içmektedir. Şeyh Abdullah Ma'rûf, zaman zaman Belgrad'a ziyaret için tekrar geleceğini söyleyip müellife: "Tarîkatımıza bağlanmak isteyenler olursa, size öğrettiğim şekilde benim yerime onlara zikir öğrete-

⁹ Belgrâdî, age, vr. 10a-12b.

¹⁰ Belgrâdî, age, vr. 16b-19a.

bilirsiniz”, diye izin vermiş ve Hacı Mustafa Efendi ile birlikte Bosna’ya gitmişlerdir.

Belgrad’da müellifin evinde sohbet ve Hatm-i Hâcegânlar devam etmiş, zamanla müridler çoğalmış ve şeyhin Bosna’dan gelmesini bekler olmuşlar. O dönemde Belgrad’da Kâdiriyye tarikatı şeyhi olan Belgrâdî Hasan Efendi, bu Nakşbendî dervişlerinin hâlini kıskanıp dedikodu yapmaya başlamış ise de, câhilliği sebebiyle toplumda fazla tesiri olmamış. Bir sene sonra Şeyh Abdullah Ma’rûf Efendi Bosna’dan tekrar Belgrad’a gelmiş. Bu ziyaretinde de birçok kişi müridi olmuş. Bunlardan biri Zarîfe Hanım isminde bir bayan imiş. Bu kadın on yıl önce rüyasında bir şeyh efendiyi görmüş, kendisine bu zâta mürid olacağı söylenmiş. On sene sonra Abdullah Ma’rûf Efendiyi görünce, rüyasında gösterilen kişi olduğunu anlayıp annesi ve kocası ile birlikte mürid olmuşlar¹¹.

Şeyh Abdullah Ma’rûf Belgrad’da iken Hatm-i Hâcegân’dan sonra müellife letâif konusunu anlatmış, kalp latîfesine ilâhî feyzin Hz. Âdem vâsıtasıyla geldiğini, nur renginin sarı olduğunu, ruh latîfesine ilâhî feyzin Hz. Nuh ve Hz. İbrahim vasıtasıyla geldiğini, nûrunun kırmızı renkte olduğunu, sır latîfesine feyzin Hz. Musa yoluyla geldiğini, nurunun beyaz olduğunu, hafî latîfesine feyz-i ilâhînin Hz. İsa yoluyla geldiğini, nurunun siyah olduğunu, ahfâ latîfesine feyzin Hz. Muhammed (a.s) yoluyla geldiğini, nurunun yeşil olduğunu izah etmiştir. Sonra şeyh efendi müellife nefis latîfesini tarif ve zikrini telkin etmiş, siyaha meyilli ama renksiz olduğunu söyleyip yerini (alında) göstermiş, nefis-i emmârenin evinin burası olduğunu ifade etmiş, ardından latîfe-i kâlebiyye adıyla bütün bedene zikir telkin etmiş, neticede bu sayılan yedi letâife yoğunlaşarak sessiz şekilde biner adet Allah zikri çekmesini tavsiye etmiştir¹². Eserin bu bölümde müellif râbîtadan bahsetmiş, eseri tamamladıktan (h. 1290) üç sene sonra h. 1293’te kenara râbîta hakkında ilave bir not eklemiştir.

¹¹ Belgrâdî, age, vr. 20a-21a.

¹² Belgrâdî, age, vr. 21a-23a.

Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi sohbetinde haramdan sakınmanın öneminden bahsederken özetle şöyle demiştir: "Bir yetim çocuk bir havuzdan testisine su doldursa, o testideki su artık o çocuğun malı olmuştur, sonra tekrar havuza dökse, dervişler o havuzdan su alıp kullanamaz, çünkü o havuza yetim malı karışmıştır. Haramdan ve şüpheli şeylerden böyle sakınmak gerekir". Şeyh Efendi müridlerine *Reşahât-ı aynü'l-hayât* isimli eseri okumalarını da tavsiye etmiştir. Müellifin yedi letâifine ayrı ayrı teveccüh ederek o gece onu yedinci latîfe sayılan tüm beden zikrine (latife-i kâlebiyye'ye) ulaştırmıştır.

Müellif "bir zuhûrât-ı garîbe" diyerek o dönemde yaşanmış bir olayı özetle şöyle anlatır: Bekir Bayraktarzâde Şerîf Ağa tasavvuf yoluna girmek ister fakat gönlüne yatan bir şeyh bulamaz. Sık sık Bosna tarafına gidip gelmekteyken Bosnalı Nakşbendî şeyhi İlhâmî hazretleri ona: "Gel seni derviş edelim", deyince Şerîf Ağa: "Ben sana derviş olman", diye cevap verir. Şeyh İlhâmî de: "İhtiyâcın olduğunda beni çağır", der. İki üç sene sonra Şerif Ağa bir kış günü ticâret için gittiği kasabadan dönerken ormanda yolunu kaybeder. Karanlık ve soğuk havada öleceğinden endişe edip: "Yâ İlhâmî! Yardım edecek kuvvetin var ise şimdi eyle!" diye seslenir. Derken bir kaval sesi duyar. Sese doğru gidince bir çocuğun kaval çaldığını görür. Ona "Buralarda bir köy var mı?" diye sorar. Çocuk öne düşer, Şerif Ağa onu takip ederek bir köye ulaşır. Çocuğa hediye vermek ister ancak çocuk gözden kaybolur. Ertesi gün kasabaya vardığında Şeyh İlhâmî karşısına çıkar ve tebessüm ederek: "Şerîf Ağa! Sana akşamki kaval delil olarak yetmez mi?" diye latîfe eder. Şerîf Ağa Şeyh İlhâmî'nin elini öpüp mürid olmak ister. Şeyh İlhâmî: "Evlâdımızsın, ancak nasîbin benden değildir, senin irşâdın başka bir kişi eliyle olacaktır, mahzun olma", der. Şerîf Ağa kendini irşad edecek mürşidi beklerken Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendinin Bosna'dan Belgrad'a geldiğini duyunca sohbet ve hatm-i hâcegân halkasına katılır, etkilenip müridi olur¹³.

¹³ Belgrâdî, age, vr. 23a-24b. Şeyh İlhâmî veya İlhâmî Baba diye bilinen bu zâtın gerçek adı Şeyh Abdülvehhâb'dır. Travnik'te 1821

Şeyh İlhamî, *Risâle-i Ma'rûf* isimli bu eserin yazıldığı tarihten onbeş yirmi sene önce Bosna vâlisi Celâl Paşa tarafından öldürülmüş, başı kesildikten sonra bedeni ayağa kalkıp gırtlığından kelime-i tevhid sesi ve kanlar gelmiş, sevenlerinden biri hırkasını cesedin üzerine atınca yatıp sükûnet bulmuştur. Şeyh İlhamî Travnik şehrinde medfundur. Celal Paşa onu öldürdükten sonra Nakşbendî meşâyihından Bosnalı Şeyh Sırrî'yi çağırıp: "Dün İlhamî'yi öldürdüğüm gibi, seni de öldürürüm", diye tehdit etmiş. Şeyh Sırrî de cevaben: "İlhamî'nin şehâdeti senin yüzünden idi, icrâ olundu. Ve lâkin ben bir çeşmeyim, pek çok kimse su içecektir. Senin elinden bana zarar gelmez, bir şey yapmaya gücün yetmez", demiş. Ardından "izâ zülzileti'l-ardu.. âyetini okumuş. Oda sallanmaya başlamış. Celal Paşa Şeyh Sırrî'nin eline sarılıp aman dilemiştir. Bosna bölgesinde çiftçilikle tekkesini idâre eden Şeyh Sırrî vefat ettiği günlerde, Meke'deki Muhammed Cân Efendi'nin Abdullah Ma'rûf Efendi'yi irşad için Bosna tarafına gönderdiği sonraları anlaşılmıştır¹⁴.

Belgrad'da Pazaryeri'ndeki Sa'dî Tekkesi'nin o dönemde şeyhi yoktu. Vakfiyesi yani maddî geliri de olmadığı için kimse şeyhliğine tâlip olmuyordu. Abdullah Ma'rûf Efendi Nakşbendîlik'ten önce Sa'diyye tarikatından da icâzet almış olduğu için, müellif Râşid Belgrâdî bu tekkenin kendi cemaatlerine verilmesini Hâfız Ahmed Paşa'dan talep eder ve

senesinde idam edilmiştir. Bk. Dzamal Cehajic, "Socio-Political Aspects of the Naqshbandî Dervish Order in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia Generally", *Naqshbandis*, İstanbul 1990, s. 667-668; bu makalenin tercümesi: (trc. H. İbrahim Şimşek), "Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları", *Dînî Araştırmalar*, c. 2, sy. 5 (1999), s. 384-385.

¹⁴ Belgrâdî, age, vr. 25a-25b. Şeyh Sırrî'nin tam adı Abdurrahman Sırrî'dir. Bosna (Sarajevo) yakınlarındaki Fojnica yakınında bulunan Oglavak Tekkesi'ni kurmuş, 1846'da vefat etmiştir. Bk. Hamid Algar, "Some Notes on the Naqshbandi Tarîqa in Bosnia", *Die Welt des Islams*, XIII (1972), s. 178; Dzamal Cehajic, "Socio-Political Aspects of the Naqshbandî Dervish Order in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia Generally", *Naqshbandis*, İstanbul 1990, s. 665-666.

tekke Abdullah Ma'rûf Efendi'ye verilir. O dönemde Belgrad'daki Kâdirî şeyhi Hasan Efendi bu durumdan rahatsız olur, Abdullah Ma'rûf Efendi'nin Sa'dî icâzetnâmesinde bir iki yerde karalama ve düzeltme olduğunu bahane ederek bu icâzetnâmenin geçersiz olduğunu iddia eder. Ma'rûf Efendi ise bu icâzetnâmenin İstanbul'da Kemeraltı Tekkesi'nde yazıldığını, doğruluğunu ispatlayabileceğini ama buna ihtiyaç duymadığını, Nakşbendî yolunda devran zikri olmadığı için tekkenin şart olmadığını, sohbet ve hafî zikrin de camide veya evde yapılabileceğini söyler. Söz konusu Sa'dî Tekkesine gönderdiği eşyaları geri alır ve o tekkeyi kabul etmez. Belgrad'dan Bosna'ya geri döner.

Ancak müellif Râşid aslında, Belgrad'da evinin bitişiğindeki Bayram Bey Kütüphânesi adıyla bilinen ve kitapları Nemçelü muhârebesinde yağmalanmış olduğu için boş ve harap durumdaki büyük binânın tamir edilerek Nakşbendî-Müceddidî Tekkesi hâline dönüştürülmesini istemektedir¹⁵. Şeyhi de bu teklifi kabul edince tamir ve yenileme işine başlar. Tekke tamamlanınca idâresi, Hâfız Mehmed Efendi'ye verilir. Hâfız Mehmed Efendi, Abdullah Ma'rûf Efendi'nin Belgrad'daki halifesi, vekîli olmuştur. Tekke inşaatının bitmesine yakın Abdullah Ma'rûf Efendi bir iş için Bosna'dan İstanbul'a doğru yola çıkar, Belgrad'a uğradığında müellif Râşid'e nefy u isbât yani kelime-i tevhîd dersini telkîn eder. Bu ders, günde 1200 defa sessiz olarak ve nefesi tutarak kelime-i tevhîd (Lâ ilâhe illallah) okumaktır. Nefes tazelenirken Muhammedün rasûlullah cümlesi eklenir. Nefy u isbât dersinde müride cezbe ve ateş basması olursa yapılacak üç şey vardır: 1. Soğuk su ile gusl, 2. Müshil kullanmak, 3. Bir süreliğine zikri bırakıp râbîta ile meşgul olmak. Nefy u isbat zikrinde önceki letâif-i seb'a (yedi latife) zikri bırakılmaz, onlar yapıldıktan sonra kelime-i tevhîde başlanır¹⁶.

Müellif Râşid Belgrâdî daha sonra şeyhinden murâkabe-i ehadiyyet dersini almıştır. Bu ders, İhlâs sûresini derin derin

¹⁵ Belgrâdî, age, vr. 25b-27a.

¹⁶ Belgrâdî, age, vr. 28b-29b.

tefekkür etmektir. Bir ara müellif, sabah namazına uyanamamış, namaz kılamadan, zikrini de çekmeden şeyhinin yanına gitmiş. Şeyhi Abdullah Ma'rûf Efendi: "Namazsız müslümanlık olmaz, hiçbir zikrin ve hayrın dahi faydası olmaz, akşam boş sözler (mâlâya'nî) ile vaktini zâyi edip sabahı kelbler (köpekler) gibi uyuyup sabahın şerefini zâyi etmek akıl kârı değildir" der¹⁷.

Abdullah Ma'rûf Efendi'nin Fransa adında bir faytoncusu varmış. Şeyh efendiye hürmet eder, elini öpermiş. Şeyh de müellife: "Faytoncuya dokunmayın, sonu inşallah iyi olur" demiş. On yıl sonra bu faytoncu Müslüman olup Hurşîd diye isim almıştır¹⁸. Müellif, Belgrad'da evinin yanında olup kütüphaneye iken tekkeye çevrilen binanın süslemeleri ve yazıları hakkında uzunca bilgi verirken merhum babasının adının da "Mustafa Bey" olduğunu kaydeder¹⁹. Dervişler tekkenin bahçesine bir su kuyusu açmak istedikleri zaman Şeyh Abdullah Ma'rûf Efendi bir yeri gösterip: "Burası kazılsın, belki hazır bir kuyu bulunmuş olur", der. Dervişler o yeri iki arşın kazınca etrafı mükemmel taş ile örülmüş bir kuyu bulurlar²⁰.

Müellif Râşid Belgrâdî bir ara Belgrad'dan İstanbul'a gelir. Burada kendisine Mekke'deki Muhammed Cân Efendi'den bir emirnâme ulaşır. Bu, İmâm-ı Rabbânî'nin Hatm-i Hâcegân terkîbini icrâ etme yetkisidir ki şu şekildedir: Sabah istiğfardan sonra 100 salavat, 500 lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh (her yüzün başında el-Aliyyü'l-Azîm eklenir), 100 salavat, dua. Bir süre sonra 1267 (1851) senesinde Muhammed Cân Efendi'nin vafat ettiği haberini alır. Müellif İstanbul'dayken daha önce Belgrad muhâfızı olan Muhammed Kâmil Paşa ile görüşür. Paşa müellife: "Bâb-ı âlî'nin alt tarafında Safvetî Paşa Tekkesi'nde Nakşbendî-Hâlidîyye'den bir zât var, git ona mürid ol" der. Müellif Belgrâdî kendisinin zaten Muhammed Cân Efendi koluna bağlı olduğunu söyler. Paşa: "Mâdem ki bir

¹⁷ Belgrâdî, age, vr. 30a-31a.

¹⁸ Belgrâdî, age, vr. 32a.

¹⁹ Belgrâdî, age, vr. 33b.

²⁰ Belgrâdî, age, vr. 35a.

Nakşbendî yoluna bağlın, git bu tekkeden de tarikatını tashih eyle (düzelt)" der. Müellif tashih edilecek bir tarafı olmadığını düşünse de, ertesi gün sadece tanışmak için Safvetî Paşa Tekkesine gider. Orada Nakşbendî-Hâlidî şeyhi olan Bağdat tarafından Abdülvehhâb (es-Sûsî) Efendi ile tanışır. Şeyhe şu soruyu sorar: "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Muhammed Cân Efendi her ikisi de Abdullah Dehlevî'nin mürid ve halifeleridir, her ikisi de Nakşbendî şeyhleridir. O halde aynı havuzdan su içen bu zâtların müridleri arasındaki soğukluğun sebebi nedir?" Şeyh Abdülvehhâb: "Şimdi bu soruya cevap veremem, Cuma günü buraya gel" der.

Müellif Râşid Belgrâdî Cuma günü aynı tekkeye yine gider. Hatm-i Hâcegân'dan sonra Şeyh Abdülvehhâb'a tekrar: "Muhammed Cân hazretlerinin evlâdını (müridlerini) niçin kabul etmiyorsunuz?" diye sorar. Şeyh Abdülvehhâb şöyle cevap verir: "*Reşahât* isimli eserde bir rivâyet var. Ubeydullah Ahrâr hazretleri müridlerine teveccüh ederken odada teveccühe ve konsantrasyona/yoğunlaşmaya engel olan bir koku hisseder. Aradıklarında bir âmânın asâsı bulunur ve dışarı çıkarılır. Müridlere teveccüh esnâsında da odada ihvandanda başka yabancı kişiler varsa, teveccühe (şeyhten müride feyz transferine) mâni olur. Bu usul böyle yabancılara kapalı olarak devam ederken, Muhammed Cân Efendi hazretleri kapıyı açtı ve herkes halkaya (hatm-i hâcegân ve teveccüh halkasına) girmeye başladı. Bunun üzerine Mevlânâ Hâlid bu konudan dolayı kendisine biraz gücendi. Aralarında mektuplaşmalar oldu. Aralarındaki soğukluk (şeker-renklik) bu sebepten olmalıdır. Muhammed Cân Efendi kapıyı herkese açtığı için onun tâkipçileri de kapatmayacaklardır. Oysa tarikatın usûl ve geleneğinde böyle bir şey yoktur"²¹.

Bunun üzerine müellif Belgrâdî şöyle der: "Sizin müridleriniz sadece ism-i celâl yani Allah zikri okuyorlar. İsm-i celâl de müridde cezbe ve ateş oluşturur. Ayrıca müridleriniz hiç görmedikleri Mevlânâ Hâlid'e râbîta etmeye çalışırken uzun süre cezbede kalıyor. Kendilerinden garip haller ve sesler

²¹ Belgrâdî, age, vr. 36a-38a.

çıkabiliyor. Bunu bir yabancı görse tuhaf karşılayabilir. Bu sebeple sizin usulünüzde yabancılara kapıların kapatılması mâkuldür, anlaşılabilir. Ancak Muhammed Cân Efendi 5000 Allah zikrinin yanında 2000 kadar Hû zikri yapılmasını tavsiye etmiştir. Hû zikri cemâl sıfatı olduğundan müridin cezbe ve ateşini biraz söndürür, dolayısıyla bizim yolumuzda garip haller vukû bulmaz. Bu sebeple yabancılardan gelip halkaya katılmasında zarar yoktur”²².

Müellif, Mevlânâ Hâlid ile devam eden Nakşbendî koluna “Hâlidîyye” adı verilmesine karşı çıkar. Sadece Nakşbendîyye denmesi gerektiğini, ayrı bir isimlendirmenin gereksiz olduğunu ifade eder²³. Belgrad’da dergâhtaki bir mevlid cemiyetinde misafirlere şerbet ve şeker dağıtım görevi yapan müellif, bu esnâda şeyhi Abdullah Ma’ruf tarafından azarlanınca nefsi harekete geçip bir daha şeyhiyle görüşmeye karar verir. Ancak ertesi gün şeyhi onun evine ziyarete gelince düşünceleri değişir, yumuşar²⁴.

Şeyh Abdullah Ma’rûf Efendi Belgrad’daki Zarîfe Hanım’ı tarîkate bağlanmak isteyen diğer kadınların irşadı için görevlendirmiş ve ona hilâfet vermiştir²⁵. Başka bir seferinde tekkede hatm-i hâcegândan sonra şeyh efendi bütün müridlerine şöyle demiştir: “Evlâdlarım! Eşlerinizden zikre devam etmek isteyenlere sizlere öğrettiğim şekilde zikir öğretiniz. Sizleri hanımlarınıza şeyh olarak tâyin ettim...”²⁶ Müellif eserin son bölümlerinde Bektâşîlik’ten ve Bektâşî tekkelerinin Sultan II. Mahmud tarafından kapatılmasından da bahseder²⁷. Müellif ayrıca Şeyh Abdullah Ma’rûf Efendi’nin halifesi Hâfız Mehmed Hilmi Efendi hakkında bilgi verir. Bu zât aslen Belgradlı ve Öjçe Şeyhi’nin sülâlesindedir. On yaşında hâfız olmuştur. Ayrıca iyi bir hattattır. Sarf ve nahiv gibi Arapça

²² Belgrâdî, age, vr. 38b-39a.

²³ Belgrâdî, age, vr. 39b.

²⁴ Belgrâdî, age, vr. 40b-41a.

²⁵ Belgrâdî, age, vr. 45a.

²⁶ Belgrâdî, age, vr. 46a.

²⁷ Belgrâdî, age, vr. 47b-51b.

gramer ilimlerini de iyi bilirdi. Sıbyan Mektebi'nde hocalık yapardı. Kibar, mütebessim, takvâ ehli bir kişiydi. Abdullah Ma'rûf Efendi'nin Belgrad'da halifesi, vekîli oldu. Hacca gidip bir sene Mekke'de kalarak Muhammed Cân Efendinin oğlu ve halifesi Muhammed Saîd Cân Efendi'den tasavvufî eğitim aldı. Hacdan dönerken Belgrad'ı Sırlar yağmalamış hattâ tekkedeki müellifin vakfettiği 300-400 cilt kitabı da almışlardı, halk kalede mahsur idi. Bu sebeple Hâfız Mehmed Hilmi Efendi Niş şehrine yerleşti, orada halkı irşada devam etti. Vefat edince Fethiye Câmii'nin bahçesine defn edildi. Bu arada müellif Râşid Belgrâdî, bir ara Cevdet Paşa'nın muâvini (yardımcısı) olarak görev yaptığını da kaydeder²⁸.

Eserin son cümlesi Arapça olup tercümesi şöyledir: Ben âciz Seyyid Mahmud Râşid el-Belgrâdî, Allah onu affetsin, sene 9 Rabûlâhir 1290 (6 Haziran 1873).²⁹

Netice olarak, Mahmûd Râşid Belgrâdî *Risâle-i Ma'rûf* isimli eserinde XIX. asırda Belgrad, Bosna ve İstanbul'daki bazı tasavvufî kişiler ve olaylar hakkında önemli bilgiler vermiştir. İdareci bürokratlar ile şeyhler arasındaki ilişkilerden bahsetmiş, tasavvuf ehlinin tekkeler vâsıtasıyla halk içinde yaygın bir eğitim faaliyeti yürüttüğüne işaret etmiştir. Özellikle Nakşbediyye'nin Hâliyye kolu ile Muhammed Cân Efendi kolu arasındaki ihtilafları gün yüzüne çıkarmıştır. Ayrıca Nakşbediyye tarikatında uygulanan tasavvufî eğitim, zikir ve murâkabeler, hatm-i hâcegân usulleri gibi konularda önemli bilgiler vermiştir.

Osmanlı devletinin zayıfladığı bir dönemde bürokratik görevlerde bulunan ve Sırbistan ile Bosna bölgelerinin o dönemki tarihi hakkında kitaplar yazan Mahmûd Râşid Belgrâdî'nin diğer eserlerinde bulunamayacak olan özel hayatı, tasavvufî yönü ve duygu dünyası, *Risâle-i Ma'rûf* isimli bu eseri sâyesinde canlı bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Bu yönüyle eser, hem tasavvuf tarihi, hem de sosyal ve siyasî tarih araştırmaları yapanlar için mühim bir kaynak niteliğindedir.

²⁸ Belgrâdî, age, vr. 52a-53b.

²⁹ Belgrâdî, age, vr. 57a.